

OBCHODY JUBILEUSZU 500-LECIA REFORMACJI

WYDARZENIA KULTURALNE

„Są wydarzenia, które nie tylko pozostawiają ślady w historii, ale też wprawiają świat w ruch. Reformacja Kościoła w XVI w. była takim właśnie wydarzeniem – wywołanym przez opublikowanie 95 tez, które Marcin Luter przybił na drzwiach kościoła zamkowego w Wittenberdze”¹. Epokowe zmiany, jakie przyniosła Reformacja – za której symboliczny początek przyjmuje się dzień opublikowania tez 31 października 1517 r. – miały swoje skutki na wszystkich kontynentach; również dzisiaj, po pięćdziesięciu latach, można się przekonać, jak dalece działania reformatorów na trwałe zmieniły świat. Reformacja była bowiem wydarzeniem historycznym o dalekosiężnych konsekwencjach dla różnych dziedzin życia; wywarła znaczący wpływ nie tylko na religię, ale też politykę, kulturę i społeczeństwa wielu krajów, nie tylko europejskich. Z tego względu obchody jubileuszu 500-lecia Reformacji przybrały w Niemczech charakter wydarzenia narodowego, dotyczącego nie tylko sfery konfesyjnej, ale też kulturowej i politycznej. Objęły też inne kraje, w których nauki Lutra znalazły swych zwolenników. I choć „Reformacja była przede wszystkim wydarzeniem religijnym, to jednak jej oddziaływanie wykracza poza te ramy” – podkreślała Astrid Mühlmann, szefowa przygotowującego obchody jubileuszu Biura „Luther 2017” utworzonego w 2007 r. w Saksonii-Anhalt pod patronatem instytucji państwowych. Podkreślając znaczenie Reformacji dla współczesnego społeczeństwa Niemiec, zachęcała do wspólnego kreowania obchodów, by stały się one świętem różnorodności².

Rzadko który jubileusz był tak starannie zaplanowany przez państwo i Kościół, jak właśnie 500-lecie Reformacji. Przygotowania były prowadzone od wielu lat intensywnie, wielotorowo i z dbałością o każdy szczegół. Powodem tak aktywnego włączenia się w działania tak wielu podmiotów było to, że Reformacja, która wzięła swój początek w Wittenberdze w XVI w., zmieniła nie tylko Niemcy, ale też Europę i świat. Jubileusz jej 500. lecia obchodzony jest więc inaczej niż dotychczasowe rocznice związane z Lutrem i jego nauką – tym razem na skalę światową, we „wspólnocie globalnej”: od Niemiec przez Finlandię Szwecję, Amerykę Północną po Koreę Południową.

Mimo że w świadomości publicznej jubileusz Reformacji jest postrzegany przede wszystkim jako „Święto Kościoła” (*Kirchenfest*), to jednak tym razem w kształtowaniu jego programu uczestniczyło aktywnie również państwo. Federacja, wspólnie z Kościołami, krajami federacji i gminami chciała nadać Świętu Reformacji należyłą rangę, przypomnieć i podkreślić jego znaczenie dla współczesności. Reformacja na przestrzeni wieków wywarła bowiem daleko idące skutki w sferze polityki kulturalnej i społecznej, na których dziś bazuje społeczeństwo niemieckie. Co prawda jubileusz wiąże się nieodłącznie z nazwiskiem Lutra, ale – jak to podkreślano wielokrotnie – nie jest jedynie „jubileuszem Lutra”; rok 2017 stwarza okazję, by zbadać „korze-

¹ „Die volle Wucht der Reformation. Die nationalen Ausstellungen“, www.luther2017.de.

² „Reformationsjubiläum der Vielfalt“, <https://www.luther2017.de/de/neuigkeiten/mit-luther-2017-durch-das-land-der-reformation/>, [dostęp 5. 01. 2017].

nie naszego społeczeństwa”, a to jest również „zadaniem państwa”³. Koordynatorem przygotowań uroczystości na szczeblu państwowym została pełnomocniczka rządu RFN ds. kultury i mediów (*Die Beauftragte der Bundesregierung für Kultur und Medien, BKM*), minister stanu, Monika Grütters. Życzeniem rządu było włączenie możliwie wielu obywateli – niezależnie od światopoglądu i przekonań religijnych – do udziału w Dekadzie Lutra (*Lutherdekade*) i jubileuszu Reformacji.

O rozmiarach i zasięgu obchodów jubileuszowych, w których udział brały liczne podmioty państwowe, świadczy oprawa kulturalno-artystyczna, jaka temu towarzyszyła od samego początku, zwłaszcza duża liczba i różnorodność zgłaszanych i realizowanych projektów i przedsięwzięć podejmowanych na terenie Niemiec oraz w innych krajach. Liczne projekty międzynarodowe, wystawy okolicznościowe, występy chórów, inicjatywy parafii i wspólnot kościelnych, międzynarodowe kongresy, konferencje, sympozja, wykłady w Niemczech i za granicą miały dawać świadectwo znaczenia Marcina Lutra i jego dzieła nie tylko dla rozwoju Kościoła i teologii, ale też muzyki i sztuki, nauki i spraw społecznych, języka i prawa. Nie było wręcz sfery życia, na którą Reformacja nie wywarłaby wpływu⁴. Podkreślano wielokrotnie, że jest to bardzo rozległy i wielorodny kompleks tematyczny, toteż poświęcone mu wystawy czy konferencje mogą naświetlić jedynie wybrane jego aspekty.

Nie sposób omówić, czy nawet wymienić podejmowanych w Niemczech i innych krajach inicjatyw i wydarzeń kulturalnych towarzyszących Świętu Reformacji. Niniejsze opracowanie ma na celu przybliżenie jedynie pewnego wycinka programu głównych obchodów podczas *Lutherdekade*, a także kilku znaczących przedsięwzięć i projektów kulturalno-artystycznych, wspieranych przez państwo (*BKM*), aby uświadomić skalę przygotowań oraz wagę, jaką do jubileuszu przykładają Kościoły oraz czynniki państwowe. W centrum uwagi znajdują się przede wszystkim przedsięwzięcia w ramach głównych obchodów roku jubileuszowego 2017: od wystaw narodowych (w różnych miastach Niemiec) przez projekty skupione wokół Wittenbergi – miasta Lutra oraz innych miast i regionów (Zagłębie Ruhry, Bawaria), przedsięwzięcia o dużym rezonansie społecznym (Pop-Oratorium Luter) po projekty realizowane w innych krajach (USA).

DEKADA LUTRA 2008-2017 (*LUTHERDEKADE*)

Koncepcja i organizacja dekady jubileuszowej (2008-2017) była tworzona wspólnie przez Kościół Ewangelicki w Niemczech (*Evangelische Kirche in Deutschland, EKD*) – głównego organizatora obchodów jubileuszowych oraz instytucje państwo-

³ Szerzej o zaangażowaniu państwa w obchody jubileuszowe i znaczeniu jubileuszu dla współczesności zob. „Ein Blick auf das Staatliche Engagement 2017”, „Vermessung gesellschaftlicher Werte”, „Mehr als nur ein ‚Kirchenfest‘” w: „Mit ‚Luther 2017‘ durch das Land der Reformation”, <https://www.luther2017.de/de/neuigkeiten/mit-luther-2017-durch-das-land-der-reformation/>, [dostęp 1. 06. 2017].

⁴ „Die Lutherdekade, Luther 2017 – 500 Jahre der Reformation”, <http://www.coburg.de/Subportale/martin-luther/Lutherdekade.aspx>, [dostęp 1. 06. 2017].

we. W planowaniu uroczystości aktywnie uczestniczył rząd federalny, a także władze krajowe i gminne. Pierwsze rozmowy i ustalenia w sprawie roboczej struktury wspólnych działań koncepcyjno-organizacyjnych miały miejsce już w 2007 r. i toczyły się w ramach gremium, w skład którego wchodziło: przedstawiciele rządu (pełnomocnik ds. kultury i mediów, przedstawiciel Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Ministerstwa Spraw Zagranicznych), krajów federacji (reprezentowanych przez premierów: Bawarii, Brandenburgii, Hesji, Nadrenii-Palatynatu, Saksonii, Saksonii-Anhalt i Turyngii) oraz przedstawiciele *EKD* (przewodniczący Rady *EKD*)⁵.

Do zasadniczych uroczystości przypadających na 31 października 2017 r. przygotowywano się od 2008 r. Utworzono sieć 69 „miast Reformacji” w Niemczech i Europie, ważnych dla protestantyzmu z punktu widzenia historii i dnia dzisiejszego. „Szlak Lutra” (*Lutherweg*) wiodł nie tylko do miejsc bezpośrednio z nim związanych, ale wszędzie tam, gdzie żyli i działali jego kontynuatorzy; coraz częściej zwracano bowiem uwagę, że Reformacja była dziełem nie tylko samego Lutra⁶. Dla zainteresowanych życiem i twórczością M. Lutra, a także wpływami Reformacji na kulturę, sztukę i religię bogate materiały i oferty kulturalne przygotowały przede wszystkim: Saksonia-Anhalt, Turyngia, Saksonia, Bawaria i Hesja jako kraje najbardziej „naznaczone” śladami Reformacji.

O zaangażowaniu strony rządowej w obchody dekady jubileuszu Reformacji świadczyć może fakt, iż w grudniu 2011 r. wiceminister spraw zagranicznych ds. kontaktów kulturalnych z zagranicą w rządzie Angeli Merkel Cornelia Pieper (*FDP*) (2009-2013), obecnie konsul generalna RFN w Gdańsku (od 2014 r.), zaprosiła akredytowanych w Niemczech ambasadorów do udziału w podróży szlakiem miejsc związanych z Marcinem Lutrem w Turyngii (Wartburg, Erfurt) i w Saksonii-Anhalt (Wittenberga); w czerwcu 2012 r. przekazała ambasadorom: Danii, Finlandii, Islandii, Norwegii i Szwecji „statuetki Lutra” (*Luther-Statuen*) autorstwa artysty Ottomara Hörla. Kolejna podróż do miejsc związanych z Reformacją miała miejsce w październiku 2012 r. i wiodła do Saksonii (Zwickau, Lipsk, Torgau) oraz Saksonii-Anhalt (Halle/Saale)⁷.

Uroczysta inauguracja tzw. Dekady Lutra w 2008 r. nawiązywała do historycznej daty przybycia Marcina Lutra do Wittenbergi (1508). Jej przebieg został przemyślany pod względem tematycznym; wydarzeniom każdego roku przyświecało inne hasło (tzw. *Themenjahre*)⁸:

– rok 2009: „Reformacja a wyznanie wiary” (*Reformation und Bekenntnis*): z uwagi na 500. rocznicę urodzin Jana Kalwina (1509-1564) w centrum uwagi znalazła się nauka ojca zreformowanego protestantyzmu, jego pojmowanie Kościoła i etyki.

⁵ „Die Bundesregierung und das Reformationsjubiläum 2017”, kwiecień 2014, https://www.bundesregierung.de/Content/DE/_Anlagen/BKM/2015/2015-10-20-reformationsjubilaeum-positionsbeschreibung.pdf;jsessionid=999ED7BD6C7A612044C982EBAEF0E590.s6t1?__blob=publicationFile&v=2.

⁶ „Dekada Lutra 2017”, 19. 03. 2016, <http://www.polaneis.pl/niemcy/item/5600-dekada-lutra-2017>.

⁷ „500 Jahre Reformation”, 25. 01. 2013. http://www.auswaertiges-amt.de/DE/Aussenpolitik/KulturDialog/08_Lutherdekade/Reformationsjubilaeum.html?nn=382590.

⁸ „500 Jahre Reformation Luther 2017. Themenjahre der Lutherdekade 2008-2017”, www.luther2017.de.

– 2010: „Reformacja a edukacja” (*Reformation und Bildung*): z okazji 450. rocznicy śmierci Philipa Melanchthona (filologa, filozofa, teologa, bliskiego współpracownika M. Lutra i współtwórcy Reformacji): rok ten poświęcony był dyskusjom na temat impulsów, jakie wzbudziła Reformacja w dziedzinie edukacji: demokratyzacji, jedności wiary i edukacji, podwalin dla powszechnej edukacji;

– 2011: „Reformacja a wolność” (*Reformation und Freiheit*): przedmiotem rozważań i dyskusji stały się zasadnicze tematy Reformacji: relacja człowiek-Bóg, zbawienie i wolność człowieka; trzymanie się zasad Słowa Bożego i jednocześnie solidarne zwrócenie się ku bliźniemu jako dwa bieguny wolności;

– 2012: „Reformacja a muzyka” (*Reformation und Musik*): Reformacja stworzyła podstawy dla rozwoju europejskiej kultury muzycznej – od śpiewu parafialnego (*Gemeindegeseang*) po muzykę domową (*Hausmusik*); do grona jej wybitnych twórców zalicza się takich kompozytorów, jak: J. S. Bach, H. Schütz, G. Ph. Telemann, F. G. Händel; w nurt ten wpisuje się też światowej sławy lipski chór męski *Leipziger Thomanenchor*, obchodzący w 2012 r. 800-lecie swego istnienia. Chciano przypomnieć i podtrzymać te bogate tradycje muzyczne;

– 2013: „Reformacja a tolerancja” (*Reformation und Toleranz*): w centrum zainteresowania znalazła się wspólnota ekumeniczna, bez ograniczeń narodowych lub konfesyjnych jako wymóg „Dekady Reformacji”; okazją była 450. rocznica zakończenia soboru trydenckiego (1563) i 40. rocznica podpisania w Leuenberg koło Bazylei (1973) *Leuenberger Konkordie* – konkordatu o jedności różnych kościołów ewangelickich (lutrańskiego, zreformowanego, unickiego, przedreformacyjnego); w dyskusjach miały być przy tym uwzględnione również aspekty świadczące o braku tolerancji w Reformacji⁹;

– 2014: „Reformacja a polityka” (*Reformation und Politik*): silny wpływ Reformacji na politykę spowodował, że głównym tematem tego roku uczyniono kwestie władzy i polityki, wiary, wolności sumienia i praw człowieka; Luter i inni reformatorzy określili na nowo charakter i zadania władzy politycznej i Kościoła. Ich poglądy pozostawiły ślady sięgające czasów współczesnych i nie straciły na aktualności; uznano, iż powinny stać się przedmiotem szerokiej dyskusji w Kościele i społeczeństwie (stosunki państwo-kościół, społeczeństwo-religie, etc.).

– 2015: „Reformacja – obraz i Biblia” (*Reformation – Bild und Bibel*): z okazji 500. rocznicy urodzin Lucasa Cranacha Młodszeo motywem wiodącym tego roku stała się sztuka Reformacji oraz język i historia Biblii zapisane w obrazach;

– 2016: „Reformacja i jeden świat” (*Reformation und die eine Welt*): w przeddzień zasadniczych obchodów jubileuszowych osią przewodnią stała się Reformacja i jej oddziaływanie w świecie: różnorodność kościołów ewangelickich i to, co je łączy,

⁹ Warto wspomnieć, iż w przededniu roku „Reformacji i tolerancji”, w listopadzie 2012 r., ambasada RFN zorganizowała w Polsce dyskusję na temat „Drogi oporu przeciwko bezprawiu” z udziałem T. Mazowieckiego i ówczesnego przewodniczącego Rady EKD bpa Wolfganga Hubera; obecny był również prymas Józef Glemp. Okazją do spotkania był wydany wówczas przekład książki Anny Morawskiej *Chrześcijanin w Trzeciej Rzeszy* na język niemiecki (*Ein Christ im Dritten Reich*) o urodzonym we Wrocławiu ewangelickim pastarze Dietrichu Bonhoefferze.

a także rola Biblii w różnych kontekstach, pluralizm protestantyzmu jako potencjał konfliktów, „rany kolonialne” jako wyzwanie dla teologii i Kościoła, zaangażowanie na rzecz sprawiedliwości i pokoju i in.

– 2017: „Jubileusz Reformacji” – rok głównych uroczystości jubileuszowych, zainaugurowanych 31 października 2016 r. w Berlinie. Kulminację i uroczyste zakończenie obchodów przewidziano na dzień 31 października 2017 r.; będzie ono obejmowało serię uroczystości publicznych na szczeblu krajowym i międzynarodowym¹⁰.

PROJEKTY BKM

Zaangażowanie państwa w obchody Dekady Lutra przejawiało się m.in. w wysygnowaniu niemałych środków finansowych na przedsięwzięcia kulturalne związane z jubileuszem. Każdego roku wsparcie finansowe z budżetu BKM uzyskiwało ok. 60-70 projektów z różnych dziedzin kultury i sztuki: projekty wystawiennicze, muzyczne, z zakresu edukacji kulturalnej, inscenizacji multimedialnych, ekspozycji plastycznych, festiwale literatury, sympozja. Dla zobrazowania rozmiarów i wielkości dotacji państwowych można przytoczyć kilka przykładów. W pierwszym półroczu 2014 r. wsparcie federacji uzyskało 16 różnych projektów¹¹; w drugim półroczu otrzymało je 21 projektów (7,6 mln euro)¹². W drugiej połowie 2015 r. Grütters przyznała środki finansowe na dalszych 20 projektów „Dekady Lutra” (2,9 mln euro)¹³. W okresie od 4 grudnia 2015 r. do 10 czerwca 2016 r. dotacje otrzymały 24 projekty (ok. 1,7 mln euro)¹⁴, a w drugim etapie do końca 2016 r. prawie 2,7 mln euro przekazano dla kolejnych 46 projektów¹⁵. W maju 2017 r. Grütters podała do wiadomości, iż BKM wesprze jeszcze 18 projektów w ramach programu „Luther 2017”. W sumie od 2011 do 2017 r. rząd RFN przeznaczył z budżetu BKM na projekty kulturalne, a także na zabytki o znaczeniu narodowym i odnowę miejsc związanych z Reformacją i M. Lutrem, łącznie zamiast 42 mln euro (jak planowano)¹⁶, aż 50 mln euro¹⁷. Minister Grütters ogłaszając listę projektów, które uzyskały dotacje w 2016 r., przypomniała, że „Obchody 500. rocznicy Reformacji są okazją, by zapre-

¹⁰ „Niemcy: ewangelicy przygotowują obchody 500-lecia reformacji”, 22.05.2016, http://pl.radiovaticana.va/news/2016/05/21/niemcy_ewangelicy_przygotowuja_obchody_500-lecia_reformacji/1231584.

¹¹ Zob. Bundesregierung: Kulturstaaatsministerin Monika Grütters fördert 16 neue Projekte zum Reformationsjubiläum 2017, 25. 07. 2014, <https://religion-weltanschauung-recht.net/2014/07/25/bundesregierung-kulturstaaatsministerin-monika-gruetters-fordert-16-neue-projekte-zum-reformationsjubiläum-2017/>.

¹² „Kulturstaaatsministerin Grütters fördert neue Projekte zum Reformationsjubiläum 2017”, 27. 11. 2014, Presse- und Informationsamt der Bundesregierung, Pressemitteilung nr 423.

¹³ „Reformationsjubiläum 2017 – Kulturstaaatsministerin Grütters fördert 20 neue Projekte”, 17. 07. 2015, Presse- und Informationsamt der Bundesregierung, Pressemitteilung nr 261.

¹⁴ „Kulturstaaatsministerin Grütters fördert weitere Projekte zum Reformationsjubiläum 2017”, 4. 12. 2015, Presse- und Informationsamt der Bundesregierung, Pressemitteilung nr 455.

¹⁵ „Kulturstaaatsministerin Grütters fördert weitere Projekte zum Reformationsjubiläum 2017”, 10. 06. 2016, Presse- und Informationsamt der Bundesregierung, Pressemitteilung nr 199.

¹⁶ „Bund fördert weitere Projekte zum Reformationsjubiläum”, 13. 06. 2016, <https://www.luther2017.de/de/neuigkeiten/bund-foerdert-weitere-projekte-zum-reformationsjubiläum/>.

¹⁷ „Kulturstaaatsministerin Grütters fördert noch einmal Projekte zum Reformationsjubiläum”, 24. 05. 2017, Presse- und Informationsamt der Bundesregierung, Pressemitteilung nr 181.

zentować Niemcy jako naród o bogatej kulturze (*Kulturnation*). Zainteresowanie uczestnictwem w obchodach wykracza daleko poza granice Niemiec¹⁸. Dodała, iż byłoby dobrze, gdyby „tak duża liczba najrozmaitszych projektów zainspirowała [Niemców] do spotkania z własną historią oraz do spotkań między ludźmi z różnych kręgów kulturowych”.

Dla zobrazowania, jak szerokie było spektrum tematów podejmowanych przez różne podmioty w ramach obchodów Dekady Lutra, warto podać kilka przykładów z różnych dziedzin.

W sferze muzyki były to np. „Kompositionswettbewerb zum Reformationsjubiläum ‘Macht die Menschen fröhlich’” (*Deutscher Chorverband Berlin*), seria koncertów pod hasłem „Lob und Preis der Himmlischen Kunst Musica” (*Lautten-Companey GbR*, Berlin), projekt muzyczno-taneczny „Luther 2017 – 500 Jahre Reformation – Am Anfang war Musik” (*Bundesjugendbalett/Hamburgische Staatsoper GmbH*, Hamburg), projekt „Sprache, Reformation und Musik” – zeitgenössische musikalische Annäherungen an Martin Luther” (*Nordkolleg Rendsburg*, Rendsburg), inicjatywa „Die Luther-Lieder-Tour/ Wenn meine Seele klinget” (*Radam & Herden Kulturprojekt gUG i G.*, Sangerhausen), „Musikfest für Martin Luther” (*Thüringer Bachwochen e.V.*, Erfurt), czy przedsięwzięcie „Lutherchoräle” (*Kulturstadt Wolfenbüttel e.V.*, Wolfenbüttel).

W dziedzinie sztuk plastycznych organizowano przede wszystkim wystawy okolicznościowe, np. „Luther und die Deutschen” (*Wartburg Stiftung Eisenach*, Eisenach), ekspozycję „Luther und die Avantgarde” (*Reformationsjubiläum 2017 e.V.*, Wittenberg), prezentację „Das Schicksal der Klöster während der Reformation” (*Museum Nienburg*), projekt „Frauen der Reformation” (*Evangelische Kirche im Rheinland*, Düsseldorf), wystawy „Eine feste Burg – Luther und die Burgen” (*Deutsches Burgenmuseum Veste Heldburg*, Bad Colberg-Heldburg), „Als die Reformation nach Niedersachsen kam” (*Landesmuseum Braunschweig*, Brunzswik), „Kirchen- und Lutherrezeption im Nationalsozialismus” (*Stiftung Topographie des Terrors*, Berlin), czy wreszcie wystawę objazdową „Reformation im östlichen Europa” (*Deutsches Kulturforum*, Potsdam).

W dziedzinie teatru stworzono rozmaite projekty związane tematycznie z historią Reformacji, realizowane przez różne sceny teatralne w większych i mniejszych miejscowościach, m.in.: „Die Vertreibung der Heiligen” (*Freilichtspiele Schwäbisch-Hall*, Schwäbisch-Hall), „Das neue Jerusalem” (*Wolfgang Borchert Theater e.V.*, Münster), „Luther” (*Kreuzgangspiele Feuchtwangen*, Feuchtwangen), „Confessio Augustana 2017” (*Junges Theater Augsburg e.V.*, Augsburg), *etc.*

Wiele pomysłów zrealizowano również w dziedzinie edukacji kulturalnej, np.: „Luther in Worms” (*Stadt Worms*, Worms), „Die Weimarer Kinderbibel” (*Literarische Gesellschaft Thüringen e.V.*, Weimar), „Denkwege zu Luther” (*Evangelische Akademie Thüringen*, Neudietendorf i *Evangelische Akademie Sachsen-Anhalt*, Wittenberg), *etc.*

¹⁸ „Kulturstaatsministerin Grütters fördert weitere Projekte zum Reformationsjubiläum 2017”, 10.06.2016, Presse- und Informationsamt der Bundesregierung, Pressemitteilung nr 199.

Zorganizowano liczne międzynarodowe sympozja i konferencje dotyczące wybranych zagadnień związanych z Lutrem oraz historią i wpływami Reformacji na inne dziedziny życia, np. „Die Reformation: Fürsten-Höfe-Räume” (*Sächsische Akademie der Wissenschaften zu Leipzig*, Lipsk), „Herder-Luther. Das Erbe der Reformation in der Weimarer Klassik” (*Weimar-Jena-Akademie e.V.*, Weimar), cykl sympozjów „Die gesellschaftliche Aktualität der Reformation” (*Evangelische Akademien in Deutschland*, Berlin), a także „Reformation und Recht/ Säkularisierung/ Wirtschaft” (*Evangelische Wittenbergstiftung*, Wittenberg), czy sympozjum „Reformation und Politik – Europäische Wege von der Vormoderne bis heute” (*Deutsche Gesellschaft e. v.*, Berlin), *etc.*

W dziedzinie literatury można wymienić projekty: „Luther - Lese - Festival Hamburg” (*Evangelisch Lutherische Kirche in Norddeutschland (Nordkirche)*, Kiel), festiwal literatury „In Deine Hände... Kulturen des Vertrauens in Religion und Literatur nach Martin Luther” (*Peter-Weiss-Stiftung für Kunst und Politik*, Berlin), oraz podobne przedsięwzięcie „lit: potsdam 2016” (lit: pots e.V., Poczdam)¹⁹.

Wsparcie federacji w 2016 r. uzyskały także: seria wystaw pt. „Sein. Antlitz. Körper”, zaprezentowanych w różnych kościołach Berlina oraz w Jerozolimie, międzynarodowa konferencja na temat „Społeczna i polityczna odpowiedzialność dla Jednego Świata” w Hermansburgu, jak również Międzynarodowe Spotkanie Młodzieży „Peace Academy 2016” w Dreźnie, podczas którego uczestnicy z całego świata zajmowali się zagadnieniami procesu zmian globalnych²⁰.

Oceniając zaangażowanie społeczeństwa Niemiec w uświetnienie jubileuszu można posłużyć się wypowiedzią M. Grütters, która stwierdziła, że duża liczba najrozmaitszych projektów z różnych dziedzin kultury i sztuki związanych z obchodami 500-lecia Reformacji tworzonych na terenie całego kraju świadczy najlepiej o tym, że życzenie rządu federalnego, aby do obchodów jubileuszu Reformacji włączyć możliwie wielu obywateli – zostało spełnione²¹.

ROK JUBILEUSZOWY LUTER 2017

Apogeum głównych uroczystości religijnych i wydarzeń kulturalnych związanych z jubileuszem stanowi rok 2017. Oficjalny kalendarz obchodów 500. rocznicy Reformacji Kościoła Ewangelicki w Niemczech podał do wiadomości 22 maja 2016 r. Pół roku później 31 października 2016 r. rząd federalny ogłosił swój własny kalendarz imprez związanych z Rokiem Jubileuszowym 2017²².

¹⁹ „Projekte, die im Rahmen des Reformationsjubiläums 2017 aus dem Haushalt der Kulturstaaatsministerin gefördert werden”, 10. 06. 2017, www.bundesregierung.de.

²⁰ „Kulturstaaatsministerin Grütters fördert weitere Projekte zum Reformationsjubiläum 2017”, 4. 12. 2015, *Presse- und Informationsamt der Bundesregierung*, *Pressemittteilung* nr 455.

²¹ „Kulturstaaatsministerin fördert weitere Projekte zum Reformationsjubiläum”.

²² „Mit ‚Luther 2017‘ durch das Land der Reformation”, <https://www.luther2017.de/de/neuigkeiten/mit-luther-2017-durch-das-land-der-reformation/> [dostęp 1.06.2017].

Wystawa o różnorodności religijnej Nadrenii i Zagłębia Ruhry

Wystawy historyczne jako jeden z ważniejszych nośników przekazu obrazu o przeszłości są szczególnie predysponowane do upowszechniania wiedzy o wydarzeniach historycznych, politycznych, społecznych czy kulturowych; mają też możliwość wpływania na kształtowanie świadomości historycznej współczesnych społeczeństw. Ich szerokie oddziaływanie społeczne wykracza poza wymiar dokumentacyjny składających się na nie fotografii, dokumentów czy przedmiotów dających świadectwo przeszłości²³. Wśród projektów i imprez kulturalnych upamiętniających 500-lecie Reformacji wystawy o charakterze przeglądowym i poznawczym zajmowały miejsce szczególne. Uwagę zwraca zwłaszcza ekspozycja „*Der geteilte Himmel. Reformation und religiöse Vielfalt an Rhein und Ruhr*” zaprezentowana w *Ruhr Museum* w Essen. Monika Grütters podczas jej otwarcia w dniu 2 kwietnia 2017 r. zaznaczyła, że w imponujący sposób pokazuje ona religijną różnorodność regionu Zagłębia Ruhry z jego ponad 200 różnymi wspólnotami wyznaniowymi (*Glaubensgemeinschaften*) istniejącymi na tym terenie od czasów Reformacji. Podkreśliła, iż ekspozycja wpisuje się w kalendarium obchodów jubileuszowych, uzupełniając spojrzenie na Reformację o ważną z punktu widzenia przyszłości perspektywę. Właśnie z powodu owego interkulturowego akcentu *BKM* chętnie wsparło to przedsięwzięcie kwotą 400 tys. euro²⁴. Wystawa obrazuje rozwój różnych religii i wyznań nad Renem i Ruhłą od późnego średniowiecza po dzień dzisiejszy. Poprzez szerokie spektrum przedstawionych przedmiotów wykazano, jak wiele różnorodnych kultur i religii, tradycji i marzeń, planów na życie i światopoglądów znalazło w Niemczech swą ojczyznę. Z ekspozycji wynikał jednocześnie ważny przekaz, że religijna różnorodność oznacza przede wszystkim wzbogacenie kultury. Przy pomocy ok. 1000 eksponatów z muzeów, kościołów, bibliotek i archiwów zobrazowano polityczne, społeczne, kulturalne i religijne aspekty historii²⁵. Niektóre z nich zostały zaprezentowane publicznie po raz pierwszy. Ekspozycja stanowi punkt kulminacyjny międzyreligijnego (*interreligiös*) projektu o tym samym tytule, zorganizowanego przez *Ruhr Museum* wspólnie z *Essener Forum Kreuzkirche* oraz *Martin Luter Forum Ruhr*. Obejmuje on ponad 130 imprez odbywających się pod patronatem przewodniczącego *Bundestagu* Norberta Lammerta. Przedsięwzięcie ogniskuje się wokół kwestii pojednania i dialogu, uzupełniając obchody jubileuszu Reformacji o ważną z punktu widzenia przyszłości perspektywę²⁶.

²³ Zob. B. Korzeniewski, *Wystawy historyczne jako nośnik pamięci na przykładzie wystawy o zbrodniach Wehrmachtu*, „Kultura współczesna” nr 3/ 2007, s. 68; szerzej o odczytywaniu i interpretacji wydarzeń z przeszłości zob. też B. Korzeniewski, *Medializacja i mediatyzacja pamięci – nośniki pamięci i ich rola w kształtowaniu pamięci przeszłości*, „Kultura współczesna” nr 3/ 2007, s. 5-23.

²⁴ „Grütters eröffnet Ausstellung ‘Der geteilte Himmel. Reformation und religiöse Vielfalt an Rhein und Ruhr’”, *Pressemitteilung* 120, 1. 04. 2017.

²⁵ „Bereicherung durch religiöse Vielfalt”, 3. 04. 2017, <https://www.bundesregierung.de/Content/DE/Artikel/2017/04/2017-03-02-bkm-ausstellung-geteilter-himmel.html>.

²⁶ Szerzej zob. www.dcr-geteilte-himmel.de.

Podczas inauguracji minister Grütters zauważyła także, jak ważna jest gotowość Kościołów do uwypuklania tego, co wspólne, jak „miłość bliźniego” (*Mitmenslichkeit*) czy „miłosierdzie” (*Barmherzigkeit*), i stawianie tego, co łączy ponad to, co dzieli. Dodaje to odwagi i budzi nadzieję, zauważyła, zwłaszcza w czasach konfliktów religijnych i religijnego fundamentalizmu, kiedy nawoływanie do „odgradzania się” (*Abschottung*) i „wykluczania” (*Ausgrenzung*) staje się coraz głośniejsze, a debaty publiczne na temat symboli i rytuałów mniejszości religijnych „podsycają nastroje”²⁷. Jej zdaniem trudno byłoby o lepszy wkład w obchody jubileuszu Reformacji niż właśnie aktualny i ważny dla przyszłości przekaz, jaki niesie ta wystawa; jest to „właściwy znak przeciwko odgradzaniu się”²⁸.

Wystawy Narodowe 2017

Dla godnego uczczenia 500-lecia Reformacji i zaprezentowania tego historycznie znaczącego wydarzenia w pełnym wymiarze oraz aby naświetlić dzieło i oddziaływanie Lutra z całkiem różnych perspektyw, federacja zainicjowała w roku jubileuszowym trzy specjalne wystawy narodowe (*Die Nationalen Sonderausstellungen*). Odbływały się one pod wspólnym hasłem „Die volle Wucht der Reformation” („Pełen rozmach Reformacji”)²⁹, dając szeroki obraz siły oddziaływania Reformacji, która zmieniła nie tylko Niemcy. Chciano przedstawić Reformację jako „część ogromnego przewrotu społecznego i procesu edukacyjnego”, podnosząc tym samym rangę całego wydarzenia³⁰.

Owe trzy ekspozycje stanowią główny wkład podmiotów państwowych w obchody jubileuszu i jednocześnie ich ważny punkt kulminacyjny. Federacja wsparła te przedsięwzięcia (z budżetu *BKM*) kwotą 5,5 mln euro. Łącznie na przedsięwzięcia związane z Rokiem Reformacji w 2017 r. *BKM* przeznaczył – 12 mln euro³¹. Wystawy okolicznościowe miały stworzyć okazję nie tylko do zakotwiczenia pamięci o Reformacji w świadomości współczesnych, ale też do odkrywania korzeni dzisiejszego społeczeństwa niemieckiego, a także unaocznienia, w jakich formach to historyczne wydarzenie znalazło powszechny oddźwięk i do dziś odciska piętno na kulturze Niemiec³². Każda z ekspozycji w inny sposób naświetla temat Reformacji, zachęcając do zapoznania się z życiem Lutra, jego dziełem i oddziaływaniem. Wystawy uzupełniają się nawzajem i przekazują obraz Reformacji we wszystkich jej formach i postaciach, składając się w pewną całość.

²⁷ „Grütters eröffnet die Ausstellung „Der geteilte Himmel”...

²⁸ „Bereicherung durch religiöse Vielfalt”...

²⁹ Szerzej zob. „Die volle Wucht der Reformation”, https://www.3xhammer.de/fileadmin/user_upload/Startseite/Flyer_Nat_Sonderausstellungen_de.pdf [dostęp 10. 06. 2017].

³⁰ „Rede der Kulturstaatsministerin Grütters”...

³¹ „Kulturstaatsministerin Grütters”...

³² „Die volle Wucht der Reformation. Die Nationalen Sonderausstellungen”, <https://www.luther2017.de/pl/2017/jubileusz-reformacji/w-drodze-do-jubileuszu/nationale-sonderausstellungen-zum-reformationsjubilaem-2017/>.

Der Luthereffekt. 500 Jahre Protestantismus in der Welt (Efekt Lutra. 500 lat protestantyzmu na świecie), to tytuł pierwszej wystawy, której otwarcia dokonał prezydent Niemiec Frank-Walter Steinmeier 11 kwietnia 2017 r. w Muzeum Rzemiosł Artystycznych *Martin-Gropius-Bau* w Berlinie. Unaocznia ona, jak wydarzenie sprzed 500 laty w niewielkiej Wittenberdze uruchomiło światowy „proces modernizacyjny”, który po dziś dzień jest zauważalny w kościele, państwie i społeczeństwie³³. Ekspozycja przedstawia historię oddziaływania protestantyzmu na świat i na zasadzie sprzężenia zwrotnego – jego wpływ na protestantyzm. Na wybranych przykładach uwidoczniło ślady, jakie pozostawił on na innych wyznaniach, religiach i sferach życia, a z drugiej strony, w jaki sposób sam zmienił się poprzez konfrontację z nimi. Autorzy ekspozycji starali się pokazać, w jaki sposób ludzie przyswajali naukę ewangelicką, jak ją kształtowali i jak nią żyli. Zostało to zilustrowane na przykładach z Niemiec i Europy (1450-1600), Szwecji (1500-1750), Ameryki Północnej (1600-1900), Korei (1850-2000) i współczesnej Tanzanii³⁴. Przesłaniem ekspozycji było zobrazowanie, jak dalece impuls dany przez Marcina Lutra rozprzestrzenił się dzięki naśladowcom na inne kraje; miała ona unaocznić, jak „efekt Lutra” spowodował różnorodność ruchów protestanckich na całym świecie. Luter, być może nawet nie zdając sobie z tego sprawy – utorował drogę „religijnej wielorodności i swobodzie religijnej”³⁵. Podczas inauguracji wystawy minister Grütters zwróciła uwagę, iż przedstawia ona Reformację jako „dzieło całego świata” i przypomniła słowa Lutra: „Kościół potrzebuje Reformacji, która nie jest dziełem pojedynczego człowieka, czyli papieża, ani też wielu ludzi, czyli kardynałów (...), ale jest dziełem całego świata, jest wyłącznie dziełem Boga”³⁶.

Ekspozycja wiedzie zwiedzających przez różne epoki i kontynenty; jest poświęcona różnorodności protestantyzmu, jak też związanymi z tym konfliktami; dokumentuje, jak ludzie różnych kultur przeżywali i kształtowali wiarę protestancką, a także jakie ślady odcisnęła ona na innych kulturach i społeczeństwach, religiach i wyznaniach. Wystawa unaocznia jednak przede wszystkim, że Kościół formuje tożsamość kulturową również poza kręgiem swych członków, mając przy tym siłę oddziaływania, jakiej nie wykształciła żadna inna instytucja. Interkulturowa i międzynarodowa perspektywa, w jakiej zostało to zjawisko pokazane, jest interesująca, ponieważ konfrontuje odbiorców z doświadczeniami, z których „możemy czerpać naukę dla naszej współczesności i przyszłości” - mówiła Grütters³⁷. Należy do tego zrozumienie, że jedną z najważniejszych zdobyczy demokratycznych, a nawet cywilizacyjnych jest

³³ „Im Nachhall der Hammerschläge”, 11. 04. 2017, <https://www.bundesregierung.de/Content/DE/Artikel/2017/04/2017-04-11-bkm-ausstellung-luthereffekt.html>.

³⁴ „Die volle Wucht der Reformation. Die Nationalen Sonderausstellungen”, <https://www.luther2017.de/pl/2017/jubileusz-reformacji/w-drodze-do-jubileuszu/nationale-sonderausstellungen-zum-reformati-onsjubilaecum-2017/>.

³⁵ „Im Nachhall der Hammerschläge”...

³⁶ „Rede der Kulturstaatsministerin Grütters bei der Eröffnung der Ausstellung ‚Der Luthereffekt‘”, 11.04.2017, www.bundesregierung.de/Content/DE/Rede/2017-04-11/bkm-lutherausstellung.html?nn=402566.

³⁷ „Rede der Kulturstaatsministerin Grütters”...

stawianie tego, co łączy ponad to, co dzieli [wyznawców różnych religii]. Najważniejsze jest „człowieczeństwo” (*das Menschliche*), nie zaś dzielenie ludzi na wierzących i niewierzących, rozróżnianie między tym, co niemieckie i nie-niemieckie, tym, co muzułmańskie, a tym, co chrześcijańskie. Historia Reformacji pokazuje obrazowo, iloma wojnami, cierpieniami i przemocą okupione zostały te zdobycze i dlatego zasługuje na szczególne uznanie fakt, iż jubileusz 500-lecia Reformacji kładzie tak silny nacisk na sprawy porozumienia i pojednania, włączając w to doświadczenia z całego świata. Gotowość Kościołów do opowiadania się za „obcowaniem ze sobą w wielorodności” budzi nadzieję, zwłaszcza w czasie, kiedy „konflikty religijne i religijny fundamentalizm szerzą powszechnie strach i zgrozę”³⁸.

Luther und die Deutschen (Luter i Niemcy) – tak zatytułowana została druga z wystaw narodowych, otwarta 3 maja 2017 r. na zamku Wartburg w pobliżu Eisenach w Turynii. Dzień jej otwarcia nie był przypadkowy, bowiem właśnie wieczorem 4 maja 1521 r. Luter przybył na zamek Wartburg, gdzie przebywał do marca 1522 r. i pod pseudonimem Junker Jörg przetłumaczył Nowy Testament na język niemiecki. Przekład Biblii miał znaczący wpływ na ukształtowanie się jednolitego niemieckiego języka literackiego i stworzył dużej części społeczeństwa niemieckiego możliwość większego dostępu do edukacji. Zamek Wartburg jest jednym z najczęściej odwiedzanych miejsc pamięci Marcina Lutra; rocznie zwiedza go ok. 350 tys. osób³⁹.

Ekspozycja *Luther und die Deutschen* ma nieco inny charakter niż wcześniej omówiona; jest jej uzupełnieniem o aspekt narodowy; jest to spojrzenie „do wewnątrz”, odwołanie się do historii Niemiec. Wystawa unaocznia recepcję Lutra w Niemczech na przestrzeni wieków; pokazuje, w jaki sposób reformator stał się swoistym niemieckim symbolem, punktem odniesienia. Zwiedzający mogą się przekonać, jak każda z epok w historii Niemiec aż po czasy współczesne, została ukształtowana przez luteranizm, a z drugiej strony, jak każda z nich wykreowała swój własny wizerunek Lutra, a także jak Niemcy Wschodnie i Zachodnie „zawłaszczyły” Reformację dla własnych celów politycznych⁴⁰. Niezależnie od tego, jaki ma się stosunek do Lutra, jeśli ktoś chce zrozumieć rozwój „naszych” obywatelskich ideałów i wartości demokratycznych, zauważyła M. Grütters podczas inauguracji wystawy, ten nie może przejść obok jego postaci obojętnie⁴¹. Wystawa *Luther und die Deutschen* pokazuje z narodowej perspektywy, jaki wpływ wywarła protestancka nauka na niemiecką historię kultury i duchowości (*Kultur- und Geistesgeschichte*), jak jego dzieło było w minionych wiekach w różny sposób interpretowane, ideologizowane i instrumentalizowane⁴². Przy pomocy ok. 300 obrazów, druków, rzeźb, przedmiotów codziennego użytku i ory-

³⁸ „Rede der Kulturstaatsministerin Grütters”...

³⁹ Obchody jubileuszu 500-lecia Reformacji stały się okazją do odnowienia zamku Wartburg znajdującego się na liście światowego dziedzictwa kultury UNESCO; został odrestaurowany dzięki środkom z budżetu BKM.

⁴⁰ „Umstrittene Symbolfigur“. „Luther und die Deutschen auf der Wartburg“, 3. 04. 2017, <https://www.bundesregierung.de/Content/DE/Artikel/2017-05-04-lutherausstellung-wartburg.html?nn=402566>.

⁴¹ „Kulturstaatsministerin eröffnet...”

⁴² „Umstrittene Symbolfigur”...

ginalnych manuskryptów został unaoczniony wpływ Lutra na historię, religię, politykę, oświatę i język⁴³. W istocie recepcja chyba żadnej innej postaci w Niemczech nie wzbudzała w przeszłości tyle kontrowersji, co osoba Marcina Lutra. W czasach oświecenia uważano go za „wczesnego apostoła swobód duchowych i sumienia”; niemiecki ruch narodowy traktował go jako „chorążego niemieckiej narodowości”; w okresie I wojny światowej został wystylizowany na herosa, który nawoływał naród do wytrwałości w trudnych czasach; w latach narodowego socjalizmu został okrzyknięty narodowym wizjonerem (zwłaszcza jego antysemityczne pisma posłużyły jako legitymizacja dla szerzenia nienawiści rasowej i ludobójstwa). Na tym tle wystawa ukazuje działania Lutra w nowej perspektywie – z dala od wszelkiej narodowej przesady⁴⁴.

Trzecia z wystaw nosi tytuł *Luther! 95 Schätze – 95 Menschen* (Luter! 95 skarbow – 95 ludzi); jej otwarcie miało miejsce 12 maja 2017 r. w Wittenberdze, gdzie twórca Reformacji żył i działał przez 35 lat. Prowadził tam wykłady dla studentów z całej Europy, w Wittenberdze powstawały jego pisma, które „zmieniły świat”; od Wittenbergi wszystko wzięło początek – tu miał miejsce akt przybicia do drzwi słynnych tez. W centrum uwagi tej ekspozycji znalazła się przede wszystkim osoba reformatora. Wystawa ma dopomóc w odkrywaniu Lutra jako człowieka; pokazuje warunki życia, dzień powszedni, a także przybliża czasy, w jakich żył.

Część pierwsza („95 Schätze”) ilustruje za pomocą eksponatów pochodzących z otoczenia młodego Lutra drogę, którą przebył zanim stał się reformatorem Kościoła. W części drugiej („95 Menschen”) wyeksponowano osoby w różny sposób z nim i jego dziełem powiązane. Chciano pokazać ich stosunek do niego i wpływ, jaki na nich wywarł – w sensie pozytywnym bądź negatywnym. Wybór postaci nie ograniczał się do określonej epoki; znalazły się tu osobistości żyjące od XVI do XXI w., pochodzące nie tylko z Niemiec; byli wśród nich reprezentanci różnych dziedzin: pisarze, artyści, filozofowie (m.in. Johann Wolfgang von Goethe, Astrid Lindgren, Edward Munch, Steve Jobs i in.).

Ekspozycja została przygotowana przez *Stiftung Luthergedenkstätten in Sachsen-Anhalt* w Wittenberdze i zaprezentowana w *Collegium Augusteum* w Domu Lutra (*Lutherhaus*). Na jej przygotowanie przekazano z budżetu krajowego dotację w wysokości ponad 800 tys. euro; oprócz tego federacja wyasygnowała 2,35 mln euro z budżetu *BKM*⁴⁵. Minister ds. wyznań Saksonii-Anhalt Stephen Dorgerloh zwrócił uwagę, że jubileusz 2017 jest wyjątkową szansą, aby zaprezentować się na arenie narodowej i międzynarodowej jako kraj, w którym zrodziła się Reformacja, zaś Saksonia-Anhalt ma okazję udowodnienia, że jest otwartym na świat krajem kultury i ma „niewiarygodnie wiele do zaoferowania”; jest krajem, który może się poszczycić

⁴³ „Kulturstaatsministerin Grütters eröffnet Jubiläumsausstellung: ‘Luther und die Deutschen’”, 3. 05. 2017, Presse- und Informationsamt der Bundesregierung, Pressemitteilung nr 154.

⁴⁴ Szerzej zob. „Kulturstaatsministerin Grütters”...

⁴⁵ Nationale Sonderausstellung ‚Luther! 95 Schätze – 95 Menschen’ geplant”, <https://www.luther2017.de/de/2017/reformationsjubilaeum/unterwegs-zum-jubilaeum/hinter-den-kulissen/nationale-sonderausstellung-luther-95-schaetze-95-menschen-geplant/>, [dostęp: 30.05.2017].

istotnym wkładem w historię duchowości (*Geistesgeschichte*)⁴⁶. Z kolei dyrektor fundacji *Stiftung Luthergedenkstätten in Sachsen-Anhalt* dr Stefan Rhein oświadczył, że dla fundacji jest to wielki zaszczyt i zarazem wielkie wyzwanie, że po wystawach krajowych może zrealizować wystawę narodową, mającą sprostać wysokim oczekiwaniom⁴⁷. Wittenbergę roku 2017 określił mianem „syntetycznego dzieła sztuki”, którego częścią są: Dom Lutra (*Lutherhaus*), Dom Melanchthona (*Melanchthonhaus*), Kościół miejski (*Stadtkirche*), a przede wszystkim Kościół zamkowy (*Schlosskirche*) jako miejsce opublikowania tezy⁴⁸. Zwrócił przy tym uwagę, że dla wielu Niemców przybycie do Wittenbergi oznaczało raczej podróż historyczną, natomiast dla gości z USA i Korei Południowej, przybierała ona charakter pielgrzymki do miejsca ich „religijnych i duchowych korzeni”, miejsca, gdzie zrodziła się ich wiara⁴⁹. Warto wspomnieć, że w okresie „Dekady Lutra” zaobserwowano znaczny wzrost liczby osób odwiedzających Wittenbergę; spodziewano się, że w roku jubileuszowym liczba gości będzie rekordowa. Wszystkie trzy wystawy narodowe będą otwarte dla zwiedzających do 5 listopada 2017 r.

Inne projekty i przedsięwzięcia

Wokół Wittenbergi

Ze względu na szczególną pozycję Wittenbergi w historii Reformacji, w ramach obchodów jubileuszowych, oprócz wspomnianej wystawy narodowej, zaplanowano jeszcze pięć innych wielkich przedsięwzięć. Ich organizatorem było stowarzyszenie *Verein Reformationsjubiläum 2017 e. V.* Pierwsze z nich to „Europäischer Stationenweg”, a jego założeniem było przebycie symbolicznej drogi śladami Reformacji. Wiodła ona przez 18 krajów Europy i 66 miast; jej początek miał miejsce w Genewie w 2016 r. Po drodze orszak zatrzymywał się w centralnych miejscach na 36-godzinny postój, podczas którego odprawiano nabożeństwo i odbywały się wydarzenia kulturalne. Następnego dnia uczestnicy wyruszyli w dalszą drogę⁵⁰.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ „Nationale Sonderausstellung ‚Luther! 95 Schätze – 95 Menschen‘ geplant“, <https://www.luther2017.de/de/2017/reformationsjubilaeum/unterwegs-zum-jubilaeum/hinter-den-kulissen/nationale-sonderausstellung-luther-95-schaetze-95-menschen-geplant/>, [dostęp: 30. 05. 2017].

⁴⁸ Od 1996 r. *Lutherhaus* i *Melanchthonhaus*, jak również *Stadtkirche* i *Schlosskirche* zostały wpisane na listę światowego dziedzictwa kultury UNESCO.

⁴⁹ „Auf dem Weg zum Gesamtkunstwerk – Wittenberg nimmt Weltausstellung zum Reformationsjubiläum in den Blick“, <https://www.luther2017.de/de/2017/reformationsjubilaeum/unterwegs-zum-jubilaeum/hinter-den-kulissen/wittenberg-auf-dem-weg-zum-gesamtkunstwerk/?ignoreOldBrowserWarning=1%2Feine&cHash=2fa0b554ff145e135706a6ccbb7651a3> [dostęp 1. 06. 2017].

⁵⁰ „Nach Wittenberg zurückbringen, was in die Welt hinausgegangen ist’ – Fünf Großprojekte zum Reformationsjubiläum geplant”, wywiad z Ulrichem Schneiderem, przewodniczącym stowarzyszenia *Verein Reformationsjubiläum 2017 e. V.* dla *Evangelische Pressedienst (EPD)* <https://www.luther2017.de/de/2017/reformationsjubilaeum/unterwegs-zum-jubilaeum/hinter-den-kulissen/fuenf-grossprojekte-zum-reformationsjubilaeum-geplant/>.

Czynna w od 20 maja do 10 września 2017 r. wystawa „Weltausstellung Reformation” została zorganizowana w Wittenberdze w siedmiu miejscach wokół Starego Miasta, które nazwano Bramami Wolności (*Tore der Freiheit*)⁵¹. Ideą przyświecającą jej organizatorom było „sprowadzenie do Wittenbergi z powrotem tego, co w XVI w. poszło stąd w świat”⁵². Chodziło o uwypuklenie zmian, jakich Reformacja dokonała w Kościele oraz ich znaczenia dla czasów współczesnych i dla przyszłości. Każda z „Bram”, do których przygotowane zostały specjalne konstrukcje⁵³ była związana z określonym obszarem tematycznym, przedstawianym za pomocą odpowiednich materiałów informacyjnych; towarzyszyły temu imprezy muzyczne, przedstawienia teatralne, wykłady i dyskusje. Brama 1 (*Torraum 1: Welcome*), to „Brama powitalna” ukazująca miasto i świat z innej perspektywy; Brama 2 (*Spiritualität*) została poświęcona „duchowości” i „indywidualnemu spotkaniu z Bogiem”; tematem Bramy 3 (*Jugend*) była młodzież; tematyka Bramy 4 (*Gerechtigkeit, Frieden und Bewahrung der Schöpfung*) koncentrowała się na sprawach pokoju, sprawiedliwości i zachowania wszechświata; Brama 5 (*Globalisierung und Eine Welt*) podejmowała problem globalizacji; tematyka Bramy 6 (*Ökumene und Religion*) związana była z zagadnieniem ekumenizmu i religii; Brama 7 (*Kultur*) poświęcona była sprawom kultury⁵⁴.

Oficjalną inaugurację projektu poprzedził Tydzień Festiwalowy, stanowiący jednocześnie część programu obchodów Ewangelickich Dni Kościoła (*Deutscher Evangelischer Kirchentag*) odbywających się w Berlinie i Wittenberdze w dniach 25–28 maja 2017 r.⁵⁵ W uroczystym nabożeństwie na zakończenie *Kirchentagu* (28 maja 2017 r.) odprowadzanego na błoniach Wittenbergi wzięło udział ok. 120 tys. osób⁵⁶.

Kolejny projekt nosił nazwę *Kirchentage auf dem Weg* i był realizowany w miastach środkowych Niemiec: Lipsku, Erfurcie, Weimarze i Jenie, Halle, Magdeburgu oraz Dessau. Był on skierowany do różnych adresatów, np. w Lipsku, gdzie dominował temat muzyki, spodziewano się przybycia ponad 10 tys. instrumentalistów dętych. Piąty projekt zatytułowano „Obóz konfirmandów” (*Konfirmandencamp*); został zaplanowany w okresie od czerwca do września 2017 r. na polu biwakowym pod Wittenbergą, gdzie każdego tygodnia można było przenocować pod namiotem ok. 1500 młodych ludzi.

⁵¹ Szerzej zob. „Weltausstellung Reformation – Tore der Freiheit”, <https://lutherstadt-wittenberg.de/luther-2017/weltausstellung-reformation/> [dostęp 6. 06. 2017].

⁵² „Nach Wittenberg zurückbringen”.

⁵³ Do poszczególnych „Bram”: tematycznych przygotowano specjalne konstrukcje. Były one realizacjami prac przygotowanych na rozpisany w 2015 r. konkurs skierowany do studentów szkół wyższych (głównie kierunku architektury, scenografii, wzornictwa, sztuk plastycznych); na 21 zgłoszonych projektów nagrodzono 8 prac z różnych uniwersytetów; I miejsce zostało przyznane dwom uczelniom). Wykonawcami konstrukcji poszczególnych Bram były: *Bauhaus-Universität Weimar, Hochschule Düsseldorf, Fachhochschule Mainz, Fachhochschule Salzburg, Universität Wien, Hochschule für Technik oraz Universität der Künste*, szerzej zob. „Weltausstellung Reformation – Tore der Freiheit”...

⁵⁴ „Weltausstellung Reformation – Tore der Freiheit”...

⁵⁵ Omówienie Ewangelickich Dni Kościoła zob. T. Budnikowski w tym numerze s. 276-281.

⁵⁶ Szerzej zob. *Kirchentag endet mit Open-Air-Festgottesdienst*, „ZeitOnline”, 28. 05. 2017, <http://www.zeit.de/gesellschaft/zeitgeschehen/2017-05/wittenberg-evangelischer-kirchentag-festgottesdienst>.

Na wszystkie pięć projektów przewidziano budżet w wysokości ok. 50 mln euro; środki te pochodziły częściowo z dotacji EKD i jego wspólnot (*Gliedkirchen*) (ok. 1/3 środków), a częściowo z dotacji publicznych od gmin, krajów i federacji; starano się też pozyskać finanse od podmiotów gospodarczych i sponsorów. Część środków pochodziła z „wpisowego” uczestników projektów: *Kirchentage auf dem Weg* oraz w *Weltausstellung*. Organizatorzy spodziewali się, że Wittenberga skorzysta na wszystkich inwestycjach poniesionych z okazji roku jubileuszowego *Luther 2017*, wywołując „pozytywne echo” nie tylko w Niemczech; to zaś będzie miało przełożenie na rozwój turystyki w mieście i regionie.

Nie można pominąć jeszcze jednej interesującej inicjatywy związanej z Wittenbergą. Chodzi o wystawę *Luther und die Avantgarde* zorganizowaną w budynku dawnego więzienia dla kobiet (*Altes Gefängnis*) w Wittenberdze. W wystawie wzięło udział 70 artystów światowych (m.in. Isa Genzken, Ai Wei Wei, Jonathan Meese), którzy duchową spuściznę Lutra przełożyli na współczesny język sztuki⁵⁷. W 38 dawnych celach więzienia znalazły się prace przedstawicieli awangardy: obrazy, rzeźby, instalacje dźwiękowe i video, fotografie oraz performance. Artysty, zainspirowani działalnością Lutra, który zakwestionował ówczesny porządek świata, starali się wyrazić w nich swój krytyczny stosunek do wydarzeń i zjawisk współczesności. Wystawa uzyskała również wsparcie finansowe BKM w wysokości 200 tys. euro.

LUTER W BAWARII

Również w przeważającej mierze katolicka Bawaria uczestniczyła w świętowaniu 500. rocznicy Reformacji. Zamek nad górnofrankońskim miastem Coburg (*Veste Coburg*) na pograniczu Bawarii i Turyngii został włączony w obchody jubileuszowe z uwagi na fakt, iż w okresie od 15 kwietnia do października 1530 r. znalazł w nim schronienie Marcin Luter; tam też powstały jego liczne teksty, pisma krytyczne, tłumaczenia. W pomieszczeniach zamku mieści się Komnata Lutra (*Lutherzimmer*), w której pracował i mieszkał podczas 6-miesięcznego pobytu w Coburgu. Znajduje się w niej jego portret pochodzący z pracowni Lucasa Cranacha (1540); jest też Kaplica Lutra (*Lutherkapelle*) w miejscu dawnej kaplicy zamkowej.

W związku z jubileuszem w zamku zorganizowano wirtualną wystawę, której projekt został wypracowany w latach 2013-2016 przez *Bayerische Staatsbibliothek*, *Haus der Bayerischen Geschichte* oraz *Staatliche Archive Bayerns*⁵⁸. Ekspozycja koncentruje uwagę głównie na okresie 1517-1530. Zaprezentowano na niej ok. 120 wartościowych obiektów z ponad 20 bibliotek, archiwów, muzeów, parafii, w tym historyczne druki, obrazy, dzieła sztuki, rzemiosło artystyczne, na-

⁵⁷ „Luther in Haft im Hier und Jetzt”, 29. 05. 2017, <https://www.bundesregierung.de/Content/DE/Artikel/2017/05/2017-05-26-bkm-luther-und-die-avantgarde.html> [dostęp 14. 06. 2017].

⁵⁸ Szerzej o wystawie zob. <http://www.bavarikon.de/object/bav:BSB-CMS-000000000001757> [dostęp 1. 06. 2017].

czynia liturgiczne; szczególnie cennych jest 26 oryginalnych rękopisów M. Lutra. Prezentacja zawiera też wizualizację (w formacie 3D) komnaty, którą wówczas zamieszkiwał⁵⁹.

Pop-Oratorium Luther – das Projekt der Tausend Stimmen

Warto wspomnieć o interesującym przedsięwzięciu dotyczącym sfery muzyki, które swoimi rozmiarami (zarówno ze względu na liczbę wykonawców, jak też zasięg terytorialny, a także oddźwięk społeczny) wykracza daleko poza ramy jednorazowego wydarzenia. Jest to *Pop-Oratorium Luther*, określane też mianem „Projektu Tysiąca Głosów” (*Projekt der Tausend Stimmen*)⁶⁰, przygotowane przez *Stiftung Creative Kirche* (Witten) we współpracy z Kościołem Ewangelickim w Niemczech przy współudziale innych partnerów. *Pop-Oratorium Luther* to specjalnie skomponowany utwór na mega-chór (biorą w nim udział chóry kościelne, szkolne, młodzieżowe, wykonujące muzykę pop i gospel, a także osoby bez przynależności chóralnej) oraz orkiestrę symfoniczną, z udziałem gwiazd musicalowych i zespołu big-band. Jego twórcami są Michael Kunze z Hamburga (autor tekstu) i Dieter Falk z Düsseldorfu (kompozytor muzyki), którzy już wcześniej stworzyli wspólnie oratorium *Die 10 Gebote*⁶¹.

Libretto *Pop-Oratorium Luther* zostało osnute wokół postaci Marcina Lutra, jednak utwór nie miał być biograficznym musicalem o reformatorze. Twórcom dzieła przyświecała idea przybliżenia szerszej publiczności tematów, związanych z postacią Lutra (idea indywidualizmu, trwanie przy tym, co się uważa za słuszne, odwaga wobec pozornie silnej zwierzchności, *etc.*) i przeniesienie ich na czasy współczesne w formie rozrywkowej. Autorom zależało, aby te idee i tematy ożywić i uaktualnić, nadać im nową treść, aby zainspirowały do przyjęcia również obecnie takiej postawy wobec niektórych trendów w polityce, gospodarce i mediach⁶². U podstaw pomysłu legło przekonanie, że Reformacja stanowiła punkt zwrotny w historii Zachodu i wpłynęła na uformowanie się nowoczesnego społeczeństwa; zrewolucjonizowała nie tylko życie duchowe, ale uruchomiła też wiele zmian w społeczeństwie, wpływając na życie rodzinne, edukację, naukę, sztukę i muzykę⁶³.

⁵⁹ „Martin Luther und die frühe Reformation in Bayern. Anhänger, Gegner, Sympathisanten”, <http://www.bavarikon.de/luther> [dostęp 1. 06. 2017].

⁶⁰ „Pop-Oratorium Luther. Das Projekt der Tausend Stimmen”, <https://www.luther2017.de/de/2017/hohepunkte/pop-oratorium-luther-das-projekt-der-tausend-stimmen/> [dostęp 9. 06. 2017].

⁶¹ Prapremiera utworu miała miejsce w 2010 r. w *Dortmunder Westfalenhalle* w ramach *Ruhr.2010 – Kulturhauptstadt Europas*; jeden z głównych wykonawców – chór liczył wówczas 2 tys. osób; szerzej zob. „Ein Pop-Oratorium von Michael Kunze und Dieter Falk”, <http://www.die10gebote.de/die-geschichte/die-idee/> [dostęp 10. 06. 2017].

⁶² „'Luther' in Anzug und Kapuzenpulli – Pop-Oratorium feiert Premiere in Dortmund”, <https://www.luther2017.de/en/2017/hohepunkte/pop-oratorium-luther-das-projekt-der-tausend-stimmen/luther-in-anzug-und-kapuzenpulli-pop-oratorium-feiert-premiere-in-dortmund/?ignoreOldBrowserWarning=1%2FAnna&cHash=a5442f6e3e526e67b4e21a9af767128b> [dostęp 10. 06. 2017].

⁶³ „Die Idee (erzählt von Dieter Falk)”, szerzej zob. <http://www.luther-oratorium.de/> [dostęp 10.06. 2017].

Trzonem tego gigantycznego muzyczno-społecznego przedsięwzięcia jest chór, pełniący rolę komentatora wydarzeń, a całość jest utrzymana w nowoczesnej szacie muzycznej, w stylistyce gospelowo-rockowej, z uwzględnieniem chorałów kościelnych (jak przystało na dzieło o tematyce związanej z Lutrem); wykorzystano też nowe aranżacje oryginalnych chorałów reformatora. W 90-minutowym nagraniu *Pop-Oratorium* na płytę CD wziął udział chór liczący ok. 120 chórzystów, 13 solistów, big band z Holandii, a także *Babelsberger Filmorchester* oraz zespół krajowych muzyków studyjnych.

Do każdego wykonania *Pop-Oratorium Luther* w różnych miastach w Niemczech tworzony jest natomiast odrębny chór, który przygotowuje utwór w ciągu ok. 6 miesięcy. W przedsięwzięciu może brać udział każdy; nie trzeba też być członkiem któregoś z Kościołów. Po „rozczytaniu” utworu pod kierunkiem kompozytora Dietera Falka, wykonawcy spotykają się na próbie generalnej z orkiestrą, zespołem i solistami. Cały utwór składa się z tradycyjnych chorałów oraz 20 nowo skomponowanych pieśni opracowanych również dla chórów amatorskich.

Istotną częścią składową ogromnego zespołu wykonawców stanowi *Das junge Orchester NRW*, orkiestra młodych muzyków z Nadrenii Północnej-Westfalii⁶⁴. Reżyserem całego przedsięwzięcia jest Andreas Gergen, dyrektor Teatru Krajowego w Salzburgu (*Salzburger Landestheater*); autorką choreografii Doris Marlis (była austriacka mistrzyni jazdy figurowej na lodzie, działająca od 2006 r. w teatrach niemieckich i europejskich jako choreograf i reżyser wielu znaczących przedstawień musicalowych); kostiumy i rekwizyty przygotowała Sylvia Mansel (pedagog teatralny, współpracująca z teatrami amatorskimi i dziecięcymi, twórcza wielu scenografii, kostiumów i rekwizytów produkcji musicalowych dla dzieci); operatorem światła jest Michael Grundner (współtwórca licznych produkcji operowych i musicalowych w Europie, Azji i Ameryce, m.in. w Wiedniu, Londynie i Nowym Jorku, takich jak: *La Boheme*, *Chicago*, *Moses*, *Les Misérables*, *Amazing Grace*); operatorem dźwięku jest prof. Carsten Kümmel (twórca nagłośnienia wielu festiwali i *Open-Air Konzerte*). Funkcję głównego dyrygenta większości wykonan *Pop-Oratorium Luther* sprawuje Herbert Feckler⁶⁵.

⁶⁴ Utworzona w 1985 r. *Das junge Orchester NRW* składa się z uzdolnionych uczniów, studentów i absolwentów, którzy mają możliwość wspólnej gry z doświadczoną, wysokiej klasy obsadą instrumentalistów. Orkiestra występuje pod batutą jej założyciela, dyrektora Uniwersytetu Muzycznego Ingo Ernsta Reihla. Orkiestra nie podlega żadnej instytucji; jest zespołem osób, które łączy chęć muzykowania na wysokim poziomie artystycznym. Występuje regularnie z chórami *NRW* i solistami różnych narodowości, co umożliwia jej poszerzanie repertuaru o wielkie dzieła oratoryjne.

⁶⁵ Heribert Feckler – studiował fortepian, dyrygenturę, śpiew i kompozycję w Wyższej Szkole Muzycznej w Kolonii; pracował jako wykładowca w *Folkwang Hochschule Essen*; był kierownikiem artystycznym i dyrygentem wielu przedstawień musicalowych m. in. w Düsseldorfie, Wiedniu, Hamburgu, Monachium, Berlinie, Weimarze, Zurychu; występował jako solista w produkcjach operowych (np. „Czarodziejski Flet”), w oratoriach i musicalach (np. „Jesus Christ Superstar”); jest producentem wielu nagrań musicali; działa jako kompozytor i aranżer; jest gościnnym dyrygentem w *Staatskapelle Weimar*, *Essener Philharmoniker*, *WDR-Rundfunkorchester*.

Prapremiera *Pop-Oratorium Luther* miała miejsce 31 października 2015 r. w Dortmundzie (*Dortmunder Westfalenhalle*); jego dwukrotną prezentację obejrzało wówczas łącznie ok. 15 tys. widzów. Dzieło było wystawiane już kilkakrotnie w całych Niemczech, a punkt kulminacyjny stanowią wykonania w roku jubileuszowym w: Berlinie, Düsseldorfie, Gießen, Halle, Hanowerze, Monachium, Hamburgu, Stuttgarcie, Siegen, Witten oraz Wittenberdze Z uroczystym finałem w Berlinie transmitowanym przez stacje telewizyjne. Przewidziany jest też koncert w Brunszwiku w 2018 r. Inicjatywa wspólnego wykonania *Pop-Oratorium* spotkała się z ogromnym oddźwiękiem społecznym; chętnych do udziału w chórach wciąż przybywało; w różnych miastach zgłaszało się od ok. 1000 do nawet 3000 osób. Ogółem w całym przedsięwzięciu uczestniczy ponad 17 tys. osób⁶⁶.

Patronat nad całością sprawuje prof. dr Margot Käßmann (teolog luterańska, ambasadorka Rady Kościoła Ewangelickiego w Niemczech do spraw jubileuszu Reformacji 2017, była przewodnicząca Rady *EKD*, wieloletnia biskup krajowego Kościoła Ewangelicko-Luterańskiego w Hanowerze). Patronat nad wykonaniami *Pop-Oratorium Luther* w różnych miastach, przejęli również: w Monachium prof. dr Heinrich Bedford-Strohm (przewodniczący Rady *EKD* i biskup krajowy w Bawarii), Johannes Singhammer (*CSU*, wiceprzewodniczący *Bundestagu*); w Hamburgu Kirsten Fehrs (biskup Kościoła Ewangelicko-Luterańskiego w Północnych Niemczech), Olaf Scholz (burmistrz Miasta Hamburg); w Stuttgarcie dr h.c. Frank Otfried July (biskup krajowy Ewangelickiego Kościoła Krajowego w Wirtembergu), Fritz Kuhn (nadburmistrz Miasta Stołecznego Stuttgartu); w Düsseldorfie Manfred Rekowski (przewodniczący Kościoła Ewangelickiego w Nadrenii), Thomas Geisel (nadburmistrz Miasta Stołecznego Düsseldorfu); w Hanowerze Ralf Meister (biskup krajowy Ewangelicko-Luterańskiego Kościoła Krajowego w Hanowerze), Stefan Schostok (nadburmistrz Miasta Stołecznego Hanoweru); w Halle (Westfalia) Annette Kurschus (przewodnicząca Kościoła Ewangelickiego w Westfalii); w Mannheim prof. dr Jochen Cornelius-Bundschuh (biskup krajowy Ewangelickiego Kościoła Krajowego w Badenii), dr Peter Kurz (nadburmistrz miasta Mannheim). Twórcy i organizatorzy projektu zadbali więc starannie o to, by całemu przedsięwzięciu nadać należyty rozmach i wymiar społeczny, a także rangę dzięki pozyskaniu osobistości sprawujących patronat nad imprezą.

LUTER W USA

W świętowanie 500-lecia Reformacji włączyły się również Stany Zjednoczone Ameryki Północnej. W okresie od października 2016 r. do stycznia 2017 r. w trzech miastach USA: w Nowym Jorku, Minneapolis (Minnesota) i Atlancie (Georgia) zostały zorganizowane trzy uzupełniające się wystawy na temat życia i działalności Marcina

⁶⁶ Szerzej zob. „Große Resonanz: Schon über 17.000 Sänger beim Pop-Oratorium Luther dabei”, <http://www.luther-oratorium.de/> [dostęp 9. 06. 2017].

Lutra. Za motto projektu przyjęto jego słowa: „Here I stand ...!” („Hier stehe ich...!”) – jeden z najbardziej znanych cytatów, synonim niezłomnej woli reformatora⁶⁷. Wystawy zostały zorganizowane przez: *Landesmuseum für Vorgeschichte Halle*, *Stiftung Luthergedenkstätten in Sachsen-Anhalt*, *Deutsches Historisches Museum* (Berlin) oraz *Stiftung Schloss Friedenstein Gotha*, przy wydatnym finansowym wsparciu federalnego Ministerstwa Spraw Zagranicznych RFN (*Auswärtiges Amt*) i w kooperacji z trzema renomowanymi instytucjami amerykańskimi: *The Morgan Library & Museum* (Nowy Jork), *Minneapolis Institute of Art* (Minneapolis, Minnesota) oraz *Pitts Theology Library der Emory University* (Atlanta, Georgia). Patronat na całością inicjatywy przejął ówczesny minister spraw zagranicznych (obecnie prezydent) Niemiec, Frank-Walter Steinmeier. Projekt wsparło też ok. 30 innych instytucji, głównie ze Środkowych Niemiec (muzea, archiwa i biblioteki), udostępniając swe ekspozycje na wystawy; zaangażowane były też wspólnoty Kościoła ewangelickiego⁶⁸.

Wystawy prezentowały pamiątki i przedmioty związane z Lutrem i Reformacją, ukierunkowane na amerykańskiego odbiorcę; część oryginalnych ekspozycji nie była dotąd nigdy udostępniana za granicą. Ekspozycje stworzyły możliwość pogłębianego spojrzenia na życie i dzieło reformatora, ukazując zarazem szeroki kontekst kulturowo-historyczny Reformacji. Dla Niemiec była to jednocześnie swoista forma reklamy, gdyż ekspozycje pozwalały na zapoznanie się społeczeństwa amerykańskiego z zasobami i skarbami kultury Środkowych Niemiec; zwracały uwagę na miejsca pamięci, bogactwo i znaczenie zbiorów związanych z Lutrem i Reformacją, które w takim wymiarze nie były dotąd prezentowane zagranicą. Jak oznajmił dyrektor Muzeum w Halle prof. Harald Meller, celem projektu było ponadto zachęcenie odbiorców amerykańskich do odwiedzenia autentycznych miejsc i ośrodków gromadzących zbiory dotyczące historii Reformacji w Niemczech oraz do udziału w imprezach organizowanych w ramach obchodów jubileuszowych⁶⁹.

Pierwsza z wystaw zorganizowana w *The Morgan Library & Museum*, zatytułowana **Word and Image: Martin Luther's Reformation** (7. 10. 2016 – 22. 01. 2017), koncentrowała uwagę przede wszystkim na wydarzeniach z życia Lutra, mających znaczenie dla początków Reformacji. Wyeksponowano znaczące pisma i autografy reformatora, a także ponad 100 wybranych dzieł sztuki, rysunków i obrazów ilustrujących różne etapy rozwoju Reformacji i jej wpływu na współczesnych⁷⁰. Znalazł się wśród nich m.in. *Wormser Edikt*, w którym Karol V skazał Lutra na wygnanie oraz

⁶⁷ Szerzej zob. „Here I stand”... – Luther in den USA”, „DW”, 30. 10. 2016, <http://www.dw.com/de/here-i-stand-luther-in-den-usa/a-36174315>.

⁶⁸ „Here I stand”... – Lutherausstellungen USA 2016, Pressemitteilung, 12. 05. 2016, http://www.stiftungfriedenstein.de/sites/default/files/downloads/pm_hereistand_12_05_2016_0.pdf.

⁶⁹ „Here I stand” – Luther-Ausstellungen in den USA”, „Augsburger Allgemeine”, 21. 09. 2016, <http://www.augsburger-allgemeine.de/kultur/Here-I-stand-Luther-Ausstellungen-in-den-USA-id39136247.html>.

⁷⁰ Szerzej na temat wszystkich trzech wystaw i ich ekspozycji zob. „Here I stand - Martin Luther in den USA”, <https://www.luther2017.de/de/?t=fa8550c0500df1ede26e31a24d14c05d&tto=66c60dd1>.

list Marcina Lutra do cesarza z 28 kwietnia 1521 r. wyjaśniający powody, dla których nie odrzucił swych tez na soborze w Wormacji.

Z kolei na wystawie w *Minneapolis Institute of Art*, jednym z 10 największych Muzeów Sztuki w USA, zatytułowanej **Martin Luter: Art and the Reformation** (30. 10. 2016 – 15. 01. 2017) zaprezentowano oryginalne rękopisy, przedmioty codziennego użytku, a nawet zabawki z domu rodzinnego w Mansfeld. Pochodziły one głównie ze zbiorów Domów Lutra (*Lutherhaus*) w Mansfeld i Wittenberdze. Znalazły się na niej też dzieła sztuki, m.in. słynne portrety Lutra i jego żony Katharine von Bora autorstwa Lucasa Cranacha Starszego, a także dokumenty dotyczące jego zwolenników i przeciwników (np. saksońskiego elektora Friedricha des Weisem i cesarza Karola V).

Wystawa w *Pitts Theology Library* na *Emory University* nosiła tytuł **Law and Grace: Martin Luter, Lucas Cranach and the Promise of Salvation** (11. 10. 2016 – 15. 01. 2017), a jej punkt centralny stanowił słynny obraz *Gesetz und Gnade* (1550) Lucasa Cranacha Młodszego (udostępniony przez fundację *Stiftung Luthergedenkstätte in Sachsen-Anhalt*), przedstawiający kwintesencję nauk Lutra, iż zbawienie człowieka dokonuje się wyłącznie dzięki Łasce Boga⁷¹. Na wystawie znalazły się również eksponaty z *Richard C. Kessler Reformation Collection* znajdujące się w zbiorach własnych *Pitts Theology Library*, jak również oryginalne grafiki i reprodukcje z muzeów Niemiec⁷².

Na uwagę zasługuje fakt, iż wystawy związane z Lutrem i Reformacją wzbudziły w USA duże zainteresowanie; wynikało to po części z tego, że ok. 80% społeczeństwa w środkowo-zachodnich stanach USA ma korzenie zachodnioeuropejskie; prawie dwa miliony osób w Minnesocie to luteranie (ok. 1/3 całej tamtejszej społeczności); do tego zaliczyć należy jeszcze ok. 5 mln osób w siedmiu sąsiednich stanach, gdzie działają nawet kolegia luterskie, uniwersytety i ok. 300 szkół. Emigrując w XVII, XVIII i XIX w. do USA przodkowie obecnych mieszkańców przynieśli do Nowego Świata również swoją wiarę. Nic więc dziwnego, że z okazji 500-lecia Reformacji „Luter przybywa teraz do nich do USA”⁷³. Zwiedzający wystawy byli zafascynowani faktem, że po upływie 500 lat, zachowało się tak wiele przedmiotów i pamiątek, które da się bezpośrednio powiązać z Lutrem – zwróciła uwagę kurator wystawy nowojorskiej, Anna Emmerling z Halle⁷⁴. O żywym zainteresowaniu wystawami świadczyła liczba zwiedzających, np. na wystawę w Minneapolis rozeszło się już w trakcie przedsprzedaży ok. 20 tys. biletów. Później zgłaszało się jeszcze tak wielu chętnych, że *Institut of Art* zdecydował się na otwarcie swych podwoi również w poniedział-

⁷¹ Szerzej na temat wystaw i zgromadzonych eksponatów zob. „Here I stand...” – Lutherausstellungen USA 2016, 21. 01. 2017, http://www.lda-lsa.de/aktuelles/meldung/datum/2017/01/21/here_i_stand_lutherausstellungen_usa_2016/, por. „Here I stand...” – Luther in den USA”, „DW”, 30. 10. 2016...

⁷² „Here I stand...” – Lutherausstellungen USA 2016”, *Pressemitteilung*, 12. 05. 2016, http://www.stiftungfriedenstein.de/sites/default/files/downloads/pm_hereistand_12_05_2016_0.pdf.

⁷³ “Here I stand...” – Luther in den USA”, „DW”, 30. 10. 2016, <http://www.dw.com/de/here-i-stand-luther-in-den-usa/a-36174315>.

⁷⁴ *Ibidem*.

ki, czego dotąd nigdy nie praktykowano. Wystawę zwiedziło w sumie ok. 111 tys. osób. Ogółem trzy ekspozycje w Nowym Jorku, Minneapolis i Atlancie obejrzało łącznie ok. 195 tys. osób⁷⁵. Uzupełnienie wystaw stanowiły towarzyszące im publikacje: zbiór esejów oraz obszerny, bogato ilustrowany katalog w języku angielskim i niemieckim⁷⁶.

MONETY I ZNACZEK

Można jeszcze wspomnieć o innych inicjatywach podejmowanych przez rząd federalny dla upamiętnienia 500. rocznicy Reformacji. Srebrna moneta o nominale 20 euro została wyemitowana w nakładzie miliona sztuk; jej awers przedstawia wizerunek Lutra, natomiast na rewersie zamieszczono fragment 95 tez. Z kolei złota moneta o nominale 50 euro posiada na stronie wierzchniej elementy „róży Lutra” (krzyż, serce, płatki kwiatów i pierścień), a na rewersie znajduje się godło (*Bundesadler*)⁷⁷. Emisja okolicznościowych monet pamiątkowych leży w gestii dwóch resortów: Ministerstwa Finansów (względnie Banku Federalnego) oraz minister stanu ds. kultury, która odpowiada za stronę wizualną, czyli propozycje dotyczące wyboru motywów. Prezentacji okolicznościowych monet oraz specjalnej edycji znaczka pocztowego z okazji jubileuszu Reformacji dokonali minister Grütters i federalny minister finansów Wolfgang Schäuble podczas uroczystości o charakterze państwowym w *Martin-Gropius-Bau*⁷⁸.

***

Skala przygotowań do jubileuszu 500-lecia Reformacji oraz wyprzedzenie, z jakim je rozpoczęto, pokazuje wyraźnie, jak wielką wagę przywiązuje się w Niemczech do obchodów tej ważnej rocznicy. Duża różnorodność działań podjętych na wielu płaszczyznach celem uczczenia i uświetnienia jubileuszu Reformacji świadczy o tym, że nadano jej rangę wydarzenia narodowego, a w zasadzie wydarzenia o wymiarze międzynarodowym. Godnym podkreślenia jest fakt, że w przygotowaniach brał udział nie tylko Kościół ewangelicki, ale też czynniki państwowe: rząd federalny, który współfinansował wiele projektów i przedsięwzięć kulturalno-artystycznych, a także kraje federacji i gminy. Na uwagę zasługuje starannie przemyślana i wypracowana koncepcja obchodów jubileuszowych oraz rozmach, z jakim je zaplanowano

⁷⁵ „Here I stand”... – Lutherausstellungen USA 2016, 21. 01. 2017, http://www.lda-lsa.de/aktuelles/meldung/datum/2017/01/21/here_i_stand_lutherausstellungen_usa_2016/

⁷⁶ Bliższe dane zob. „Here I stand”..., Pressemitteilung, 12. 05. 2016... op.cit., por. „Here I stand” – Luther-Ausstellungen in den USA”, „Augsburger Allgemeine”, 21. 09. 2016, <http://www.augsburger-allgemeine.de/kultur/Here-I-stand-Luther-Ausstellungen-in-den-USA-id39136247.html>.

⁷⁷ „Erste deutsche 50-Euro Goldmünze ‚Lutherrose‘ 2017 – jetzt schon reservieren!”, <https://www.mdm.de/50-euro-goldmuenze-2017-lutherrose> [dostęp 10. 06. 2017].

⁷⁸ „Luther in Silber, Gold und portugues” 25. 04. 2017.

na całą Dekadę Lutra 2008-2017, a także zasięg (wydarzenia o charakterze religijnym oraz kulturalno-artystycznym obejmowały nie tylko Niemcy, ale też inne kraje świata, m.in. USA).

Najbardziej znaczące przedsięwzięcia w sferze kultury, mające przypomnieć i podkreślić znaczenie Reformacji dla różnych dziedzin życia na przestrzeni wieków i współcześnie, w których zaangażowane były podmioty państwowe, przypadły na rok 2017, stanowiący punkt kulminacyjny obchodów jubileuszowych. Ze względu na nośność i możliwość obrazowego przekazu treści merytorycznych, najwięcej inicjatyw zrealizowano w sferze wystawienniczej. Szczególną rolę odegrały zwłaszcza okolicznościowe wystawy narodowe, współfinansowane przez państwo, które przyciągnęły największą liczbę zainteresowanych Reformacją. Były one poświęcone postaci Marcina Lutra i wszystkiemu, co się wiązało z jego życiem, działalnością i twórczością, ale też kontynuatorom jego dzieła; obejmowały ponadto różne aspekty historii Reformacji i jej wpływów sięgających czasów współczesnych. Obok wystaw, należy podkreślić dużą liczbę projektów i imprez z różnych dziedzin kultury i sztuki: muzyki, teatru, literatury oraz edukacji kulturalnej. Charakterystyczna była różnorodność poruszanych aspektów dotyczących Reformacji. Wszystko to dowodzi, jak wielką wagę przywiązywały Niemcy do obchodów 500. rocznicy Reformacji przypominając, że są krajem, skąd wyszedł impuls na cały świat.

MARIA WAGIŃSKA-MARZEC

KIRCHENTAG 2017 EWANGELICKIE DNI KOŚCIOŁA W BERLINIE

W ostatnim tygodniu maja 2017 r., podczas odbywających się w dniach 25-28 tego miesiąca Ewangelickich Dni Kościoła, tzw. *Kirchentag*, Berlin stał się centrum niemieckiego protestantyzmu. Zjazd jest organizowany – podobnie jak spotkanie katolików – naprzemiennie co dwa lata. W tym roku kongres miał szczególną wymowę, zorganizowano go bowiem w 500. rocznicę wystąpienia Marcina Lutra w Wittenberdze. Miasto, w którym wielki reformator Kościoła ogłosił swoje tezy, położone około 100 km na południe od niemieckiej metropolii, było współgospodarzem spotkania. Choć – jak zauważają dzisiejsi niemieccy historycy – prawdopodobnie wcale nie doszło do spektakularnego aktu przybicia dokumentu na drzwiach zamkowego kościoła, to przełomowe wystąpienie miało na pewno miejsce 31 października 1517 r. właśnie w Wittenberdze.

Kirchentag to przedsięwzięcie niewyobrażalne pod każdym względem. Liczbę gości pozostających w Berlinie przez cały okres trwania zjazdu, czyli przez 4 bądź 5 dni oszacowano na 150 tysięcy. Do tego doliczyć należy około 40 tysięcy osób przybyłych jedynie na jeden dzień. Dwa lata temu w zjeździe ewangelików w Sztutgarcie wzięło udział około 96 tysięcy osób. Ponadto nie można zapominać,